

สุจิตต์ วงษ์เทศ

www.sujitwongthes.com

พระยาภัก พระยาพาน

ตำนานนิทานเก่าแก่

แต่เป็นแรงบันดาลใจ กวีสมัยหลัง

ต้

ำนานนิทานเก่าแก่แต่ดึกดำบรรพ์

สร้างความสะเทือนใจและแรงบันดาลใจให้กวีสมัยหลังๆ แต่งหนังสือได้สกลวิจิตร

เช่น สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช, หลวงจักรปาณี (ฤกษ์)

ตำนานนิทานในพงศาวดารเหนือ

พงศาวดารเหนือ มีเรื่องพระยาภัก พระยาพาน เป็นตำนานนิทานพระปฐมเจดีย์ เมืองนครชัยศรี (จนครปฐม)

เล่าว่าพระยาภัก เป็นพ่อ พระยาพาน เป็นลูก แต่มีเหตุให้ลูกฆ่าพ่อ คือพระยาพานรบกับพระยาภัก แล้วฆ่าพระยาภักตาย ต่อมาพระยาพานสำนึกผิดบาป เลยสร้างเจดีย์ล้างกรรม

พ่อชื่อ กง แปลว่า วงกลม เช่น กงล้อเกวียน คือวงล้อเกวียน แล้วเรียกชนเผ่าจากแปดทิศลักษณะกลม มีชื่อเหมือนล้อเกวียน ว่าชนกลม

ลูกชื่อ พาน แปลว่า เครื่องมือทรงกลม ทำด้วยโลหะคล้ายฆ้อง แต่ไม่มีมุกกลาง ซึ่งบางแห่งเรียก พาง, พางลาง, ผางลาง หรือหมายถึงภาชนะทรงกลม เช่น พานใส่ของ ก็ได้

พระยาภัก พระยาพาน เป็นตำนานนิทานบ้านเมืองทางปากตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาด้วย คือ เมืองนครชัยศรี, เมืองกาญจนบุรี, เมืองราชบุรี ฯลฯ จะคัดมา (จัดย่อหน้าใหม่ให้อ่านสะดวก) ดังต่อไปนี้

พระยาภัก พระยาพาน

พระยากงพระยาพาน

“เวลานั้น พระยากงได้ครองเมืองกาญจนบุรี พระอัศรมเหล็กทรงพระครรภ์ ให้หาโหรมาทำนายว่าจะ
เป็นหญิงหรือชาย
โหรพิเคราะห์ดูก็รู้ว่าเป็นพระราชกุมาร โหรจึงกราบทูลว่า พระราชกุมารนี้มีบุญมากนัก จึงมีภรรยาสอง
จะฆ่าพระราชบิดาเสียเป็นแน่แท้

ครั้นทรงพระครรภ์แก่ กำหนดจะประสูติพระราชกุมาร พระราชบิดาเอาพานรับพระราชกุมาร พระชนลาภ
กระตบขอบพานเป็นรอยบุ๋มอยู่เป็นสำคัญ

พระยากงมาคิดแต่ในพระทัยว่าจะเอากุมารนี้ไว้ไม่ได้ พระยากงให้เอาพระราชกุมารไปฆ่าเสีย
มารดาเห็นว่าพระราชบิดาจะเอาบุตรไปฆ่าเสีย นางคิดกรุณาแก่บุตรยิ่งนัก จึงทำอุบายถ่ายเทบกปิดเสีย ให้กลบ
เกลื่อนสูญไป ด้วยความคิดของนาง จึงลอบเอากุมารราชบุตรอายุ 11 เดือน ไปให้ยายหอมเลี้ยงไว้

ครั้นเจริญวัยใหญ่ขึ้น ยายหอมจึงเอากุมารไปให้พระยาราชบุรีเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม พระยาราชบุรีให้ดูแล
การงานเบ็ดเสร็จทุกสิ่ง ครั้นถึงเทศกาลเอาดอกไม้ทองเงินไปถวายพระยากงทุกปีมิได้ขาด บุตรบุญธรรมจึงถาม
ว่าทำไมเอาดอกไม้ทองเงินไปให้พระยากงกาญจนบุรีด้วยเหตุอันใด

พระยาราชบุรีบิดาเลี้ยงจึงว่าเราเป็นเมืองขึ้นแก่เขา

พระราชบุตรตอบว่า ไม่เอาไปให้มันจะเป็นประการใด

พระยาราชบุรีว่า ไม่ได้ เราจะว่าเราคิดขบถ จะยกทัพลงมาจับเราฆ่าเสีย

พระราชบุตรว่า กลัวอะไร

พระยาราชบุรีก็นิ่งอยู่ ถึงปีแล้วหาเอาดอกไม้ทองเงินไปไม่ พระยากงเจ้าเมืองกาญจนบุรีเห็นว่าพระยาราชบุรี
เป็นขบถ เกณฑ์พลลงมาจับพระยาราชบุรีฆ่าเสีย

ครั้นพระยาราชบุรีรู้ดังนั้น จึงเกณฑ์คนประจำหน้าที่ ให้บุตรบุญธรรมเป็นแม่ทัพ ยกออกรบทัพพระยา
กาญจนบุรีฯ ครั้นมาถึงประมาณ 30 เส้น ให้ตั้งค่ายมั่นลงไว้แล้ว ให้มีหนังสือให้คนถือเข้าไปถึงพระยาราชบุรี
เป็นใจความว่า ให้พระยาราชบุรีออกมาหาเรา แม่เมื่อออกมาหา เราจะปล้นเอาเมือง

พระยาราชบุรีทราบดังนั้น ปรีะਖากับบุตรบุญธรรมว่าจะคิดประการใดดี

ราชบุตรจึงว่าจะขอสาธนาช้าง

พระราชบิดาก็จัดช้างพลายงอนสูง 6 คอก ผูกเครื่องมั้นให้บุตรบุญธรรมเป็นนายทัพ ครั้นได้ฤกษ์ก็ยก
ออกไป

พระยากงเห็นดังนั้น ก็ผูกช้างพลายมงคลออกมาท่ามกลางพล เข้าโจมตีช้างพระราชกุมารฯ รับช้างพระ
ยากงฯ เสียที ขวางตัวทานเมื่ออยู่ พระราชกุมารจ้วงฟันพระยากงตายกับคอช้าง ไพร่พลนายทัพนายกองแตก
กระสาละสลายหาบไม่ หนีไปเมือง

พระราชกุมารขับพลไล่รุกขึ้นไปถึงเมืองกาญจนบุรี เข้าล้อมเมืองไว้ แล้วเข้าปล้นเอาเมืองได้ ไพร่บุรีโรหิตจึง
ยกพระราชกุมารขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามชื่อพระยาพาน

ครั้นเข้าปฐมยาม พระยาพานก็เข้าไปข้างใน ตั้งใจหมายจะสังหารสว้ายมารดา ก็เข้าไปในตำหนัก

วิหาร์แม่ลูกฯ ร้องจะกินนม แม่ห้ามลูกไว้ว่าอย่าร้องไป ดูลูกเขาจะเข้าหาแม่

พระยาพานก็สะดุดตกใจ โฉน่วิหารมาร้องดังนั้นก็ถอยออกมา

ครั้นถึงทุติยยามก็กลับเข้าไปอีก

แม่แม่ลูกอยู่ที่ใดลูก ลูกนั้นร้องจะกินนม แม่จึงว่าอย่าพ่อกินก่อน ดูลูกเขาจะเข้าไปหาแม่

พระยาพานก็ตกใจ เหตุไฉนแม่จึงว่าดังนี้ ก็ถอยออกมา

ครั้นถึงตติยยาม ก็กลับเข้าไปอีกถึงมารดาฯ จึงถามว่าท่านเป็นบุตรผู้ใด

พระยาพานบอกว่า เป็นบุตรพระยาราชนูรี

มารดาจึงถามว่า พระยาราชนูรีได้มาแต่ไหน เจ้านี้เป็นลูกของข้า เมื่อประสูติบิดาเอาพานทองรับ พระพักตร์
กระทบพานเป็นรอยบุ๋มอยู่ ถ้ามีเชื้อสองพระชายดูเถิด พระองค์คือลูกของข้า ไหร่ทำนายว่ามีบุญนัก บิดาจึงให้
เอาเจ้าไปฆ่าเสีย แม่จึงเอาไปฝากยายหอมไว้

พระยาพานได้สำคัญเป็นแน่ ก็ทรงพระกันแสงว่าได้ผิดไปแล้ว ข้าบิดาเสียดังนี้เศร้าพระทัยนัก จึงตรัสว่า
ยายหอมหาบอกให้รู้ไม่ ก็ให้เอายายหอมไปฆ่าเสีย แร้งลงกิน จึงเรียกว่าทำร้าย มาจนคุ้มเท่าบัดนี้

ขณะเมื่อพระยาพานฆ่าบิดากับยายเลี้ยงคิดเป็นแค้น ตั้งแต่ทำบุญให้ทานแก่ยาจกวรรณิพนกมิได้ขาดเป็นกิจ
พระอัครมเหสีมีศรัทธาแก่ประสูติพระกุมารพระองค์หนึ่ง พระองค์เสนาหาในพระราชบุตรเป็นกำลัง จึง
ทรงพระดำริว่า บิดารักเจ้าผู้บุตร เหมือนหนึ่งเรารักพระราชโอรสเราละนี้ มีศรัทธาที่เราจะกระทำเลย เพราะว่า
เราเป็นคนโมหะจิต มิได้คิดให้ผิด ด้วยเราทำรู้ไม่ละนี้ ก็เสียพระทัยสลดลง จึงปรึกษากันว่าทำไฉนจึงจะ
ล้างกรรมเวรอันนี้ได้

สร้างเจดีย์ล้างกรรม

นิทานเล่าต่อไปว่ามีพระมหาเถรบรรลุนิพพานแล้ว ภายพระพรพระยาพานว่าจะล้างกรรมทำปิตุฆาตมิได้
แต่บ่บัตผ่นคลายโทษลงได้ "ให้ก่อพระเจดีย์สูงชันวกเขาเหิน"

พระยาพานก็ทำตามนั้น มีประจักษ์พยานเป็นที่รับรู้ทั่วกันในสมัยหลังๆ ต่อมาจนปัจจุบันคือ พระปฐม
เจดีย์ (จ.นครปฐม)

เรื่องพระยาภมร พระยาพาน เป็นนิทานบอกเล่ากันมาแต่ครั้งไหน? ยังไม่มีใครบอกได้ มีแต่สันนิษฐานหรือ
เดาไปต่างๆ กัน เช่น

เชื่อว่าเริ่มเล่ากันเมื่อครั้งมหาเถรศรีศรัทธาธราษฐาฬามณี เจ้านายเชื้อสายรัฐสุโขทัย ที่บวชเป็นพระสงฆ์ไปแสวง
บุญถึงลังกาทวีป แล้วกลับมาชักชวนผู้มีศรัทธาธรรมาภิชาตญาณปฏิบัติสังฆกรรมพระมหาธาตุหลวง เมืองนครชัยศรี
(จ.นครปฐม) เป็นรูป พระปรางค์ ตั้งแต่ราว พ.ศ.1900 มีบอกแผ่งไว้ในจารึกวัดศรีชุม รัฐสุโขทัย (เมื่อขยาย
ละเอียดอยู่ในหนังสือ พระปฐมเจดีย์ ไม่ใช่เจดีย์แห่งแรกฯ สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2545)

ต่อมาสมัย ร.4 โปรดให้สร้างสถูปทรงระฆังคว่ำครอบสถูปทรงปรางค์กับซากฐานสถูปยุคทวารวดี แล้ว
เรียกว่า พระปฐมเจดีย์

แรงบันดาลใจ

นิทานเรื่องนี้สร้างความสะเทือนใจให้กับวิญญูคุณกรุงรัตนโกสินทร์ แต่งพรรณนาไว้ เช่น สมียนมี, สุนทรภู่,
หลวงจักรปาณี

นิ สมียนมี (หมื่นพรหมสมพัตสร) กวีสมัย ร.3 แต่งนิราศพระแท่นดงรัง พ.ศ.2379 เมื่อผ่านสถูปสูงใหญ่
ชันวกเขาเหิน (ตอนนั้นยังไม่เรียกพระปฐมเจดีย์) มีความตอนหนึ่งว่า

จะ

รจ

ญ

ลบ

แล

าม

บุรี

ยา

บุรี

โยก

พระ

ตก

ตจึง

* พระประทุมของบรมกษัตริย์สร้าง

สูงเท่านกเขาเหินถิ่นหนาน

เธอหลงงำปีตรุงค์ทิวคต

เธอทำผิดคิดเห็นไม่เป็นธรรม

ครั้นถึง พ.ศ.2385 ยังเป็นแผ่นดินรัชกาลที่ 3 สุนทรภู่ มหาวีรกรรมพิ ก็เดินทางไปนมัสการแสวงบุญที่
พระปฐมเจดีย์แล้วแต่งนิราศพระประชมไว้ ตอนหนึ่งว่า

* ด้วยเดิมเรื่องเมืองนั้นถวัลยราชย์

เอาพานทองรองประสูติพระบุตรา

พอไทรทวยร้ายกาจไม่พลาดพลั้ง

พระยาองค์ส่งไปให้นายพราน

ยายหอมรู้รู้ไปเอาไว้เลี้ยง

ใครถามไถ่ไม่แจ้งให้แพร่พราย

ครั้นเติบโตใหญ่ได้วิชาตาปะขาว

รู้ผูกหญ้าฝ้ายพันต้นมดจิ้งจิง

พระยาองค์ลงมาจับก็รับรบ

ฝ่ายท้าวพ้อมรณเภาพระยาพาน

เข้าหาพระมเหสีเห็นมีแผน

เธอรู้ความถามไถ่ได้สำคัญ

* ครั้นถามไถ่ยายหอมก็ยอมผิด

เธอไกรธาดายายนั้นวายชนม์

แทนคุณตามความรักแต่หักว่า

ที่ยายตายหมายปักเป็นหลักประโคน

จึงสำเหนียกเรียกย่านบ้านยายหอม

ครั้นเสด็จสวรรคตกลับมาหาอาจารย์

จึงทำเมรุเกณฑ์พลพลรบ

แล้วปลดปล่อยเครื่องกษัตริย์ขัดติยา

กับชาติใส่ในตรুবรจุไว้

จึงเลื่องลือชื่อว่าพระยาพาน

เป็นพระปรางค์ใหญ่ไตรโอราน

พระยาพานก่อสร้างไว้ล้างกรรม

เขารู้หมดเรื่องความไม่งามซ้ำ

จึงกลัวกรรมก่อสร้างพระปรางค์ทอง

เรียงพระญาติพระยาองค์สิบวงศา

กระหนหน้าแต่้น้อยน้อยเป็นรอยพาน

ผู้ใดเลี้ยงลูกน้อยจะพลอยผลาญ

ทั้งที่ธรรมาใหญ่ยังไม่ตาย

แก่รักเพียงลูกรักไม่หักหาย

ลูกผู้ชายขึ้นชิดไม่บิดบัง

แก่เป็นชาวเชิงพนมอคมขลัง

มีกำลังลือฤทธิ์พิสดาร

ดีกระหนหน้าพันถึงชนสาร

จึงได้ผ่านภาพผดุงกรุงสุพรรณ

จึงเล่าแต่ความจริงทุกสิ่งสรรพ

ด้วยคราวนั้นคนเขารู้ทุกผู้คน

ด้วยปกปิดปฏิเสธซึ่งเหตุผล

จึงให้คนก่อสร้างพระปรางค์ประโชน

ต้องเช่นสำนักนพเคราะห์เหมือนคำโหร

แต่ก่อนโหรเห็นมาเป็นช้านาน

ด้วยเดิมจอมจักรพรรดิอริยฐาน

เหตุด้วยบ้านนั้นมีเนินศิลา

ปลงพระศพพระยาองค์พร้อมวงศ์

ของบิดามารดาแต่ก่อนกาล

ที่ถ้าได้เนินพนมประชมสถาน

ผู้สร้างชานเชิงพนมประชมทอง

คนยุคอยุธยา รู้จักมหาธาตุหลวงด้วยคำเขมร(ขอม) ว่า "พระชม" หมายถึงสถูปเจดีย์ขนาดใหญ่ (ชม แปล
ว่า ใหญ่) มีบอกในจารึกวัดศรีชุม

ต่อมา คนยุครัตนโกสินทร์ เรียกเพี้ยนเป็นประชม และ/หรือ ประทม เพราะไม่รู้ว่าความหมายเดิมแล้วว่าเป็น
อะไร?

ดังนั้น ในนิราศของเสมียนมีกับสุนทรภู่ จึงเรียกเป็นประชม, ประทม ●